

Pojmovni fantomi III

KONCEPT

Koncept je v slovenščini beseda, ki je splošno uveljavljena in ima vrsto različnih pomenov, npr. pojem, zamisel, osnutek, načrt itn. Do tod vse lepo in prav. Problem je v tem, da ima v teoretski tradiciji epistemologije humanistike ta beseda natančnejši pomen. Sledeč Bachelardu, Canguilhemu in Althusserju koncept lahko pomeni le ... koncept!

Opisno bi **koncept** lahko prevedli kot **znanstveni pojem**. Ločimo ga od meglenih predstav, nejasnih zamisli, zmedenih pojmov, negotovih načrtov. Odlikovala naj bi ga trdnost in uporabnost analitičnega orodja, s pomočjo katerega lahko uspešno razlikujemo, identificiramo, abstrahiramo, povzemamo in prenašamo spoznanja.

Latinski izvirnik *conceptus* so Nemci prevedli kot *Begriff*, Slovenci pa so v Prešernovem času uporabljali lep in ustrezen kalk *zapopadek*, preden so ga nadomestili s češkim *pojmom*. S to ne najsrečnejšo izposojjo se je zabrisalo, da je smisel pojma *pojem* v tem, da beseda, izbrana za označevanje nekega referenta, slednjega "dobro zgrabi" – da ga prime in ne izpusti. Pri dobro narejenem pojmu je po možnosti jasno, na kaj se nanaša in na kaj se ne.

Pojem *concept* je v francoski epistemologiji dobil natančnejši pomen z Bachelardovo vzpostavitevijo zgodovine znanosti in epistemologije kot historične discipline, ki je pokazala, da se neka znanstvena disciplina na mestu dotlejšnje ideološke prakse (npr. kemija namesto alkimije) vzpostavi z epistemološkim rezom, ki vzpostavi z znanstvenimi koncepti znanstveno problematiko in rešuje znanstvene probleme, opusti pa navidezna, ideološka vprašanja in neznanstvene predstave (*représentations*) in pojme (*notions*) ter filozofske kategorije, ki so bile dotlej na njihovem mestu. Koncept naj bi bil torej dobro definiran znanstveni pojem v natančno opredeljenem razmerju do drugih temeljnih ali izpeljanih znanstvenih pojmov, uporaben kot analitično orodje za obdelavo znanstvenih problemov. Od filozofske kategorije ga torej loči predvsem to, da svojo veljavnost, pertinenco, ohranja samo v okviru meja, določenih s problematiko neke discipline.

Ko so *Problemi-Razprave* v 70. letih 20. stoletja začeli prenašati v slovenski kulturni prostor med drugim tudi dosežke francoske epistemologije in zgodovine znanosti, so zato *concept* strogo prevajali kot **koncept**, nikoli kot "pojem". Tudi ta pridobitev se zdaj izgublja.

Koncept postane pojmovni fantom takoj, ko ga uporabljamo bodisi kot vedno in povsod uporabno kategorijo bodisi kot besedo, ki ima kontinuiran pomen v vsakdanji govorici in v znanstveni disciplini. Dejansko pa se koncept vzpostavi šele z ločitvijo od vsakdanje govorice. V fiziki je delo nekaj drugega kot v denarnem gospodarstvu. Zato ravnajmo s konceptom previdno, da se nam ne izpridi!

NARACIJA

Nekoč je nekdo nekje slišal pripovedovati, da ni več velikih zgodb. Najbrž bi se dalo izslediti kot vir Lyotarda, zato seveda lahko soglašamo, da odtlej prav zgodba o koncu velikih zgodb učinkuje kot taka *zgodba*, ki pojasnjuje celoto dogajanja. A v to se ne bomo spuščali.

Zanimiveje je, da se približno od takrat tudi veliko piše o “naraciji”. To ni nenavadno. Kot je že v 70. letih 20. stoletja opazil Raymond Williams, so ljudje v televizijski dobi na dan deležni večje ponudbe dramatiziranih pripovedi, kakor so jih bili Londončani v Shakespearjevem času v vsem letu. To ne velja le za fikcijo; navajeni smo, da so tudi poročila in športni prenosi strukturirani kot zgodbe, ki imajo junake, zaplet in razplet. Dobesedno kopljemo se v pripovedih, zato ni nenavadno, da si samoumevno predstavljamo življenjske oblike in potek najrazličnejših praks kot zgodbe. To **ni** samoumevno. Najprej nikakor ne drži, da bi diskurzivne oblike bile večinoma pripovedne. Poslušajte pogovor, glejte TV, berite znanstveno literaturo ali priročnike in prepričali se boste, da te oblike večinoma niso pripovedne: seznam, navodilo za uporabo, dialog, naštevanje, opravičilo, pojasnilo, opis itd. Predvsem pa se prakse, v katere smo vpleteni, ponavljajo, trgajo, transformirajo, prepletajo, pripovedna pretvorba v zgodbo pa jih iztrga kontinuumu. Analitični teoretski pogled mora dojeti v praksah logiko njihovega ponavljanja, prepletanja z drugimi praksami, determinacij in blokad. Če pa si od njih vzamemo le toliko in tisto, kolikor in kar se da prikazati kot zgodbo z junakom, zapletom in razpletom, smo prakso razkosali na delčke, ki so mentalno urejeni na vsakomur razumljiv način – a ta urejenost je navidezna, ker je ideološka, in sicer zato, ker smo znanstveno vednost, ki napreduje od na videz samoumevnega k netransparentnemu, nadomestili prav z na videz samoumevnim. Kaj je “razumljiveje”, kakor da je “x naredil y, kar je imelo za posledico z”, npr. da je Kristus odrešil človeštvo in smo zato njegovi dolžniki; da je oktobrska revolucija dala oblast delovnemu ljudstvu; da je leta 1989 demokracija premagala komunizem?

Pravkar povedano je nujno ozadje za našo glavno temo. Beseda **naracija** (angl. *narration*) se v tukajšnji humanistiki modno uporablja kot splošen izraz, ki naj bi označeval tako znanstveni govor kakor govore, ki si jih neka znanost jemlje za objekt raziskovanja; označeval naj bi vse modalnosti diskurza, ne le pripovedno ali opisno; označeval naj bi tako proces produkcije nekega diskurza kakor njegov rezultat, in kar je bistveno, njegov ontološki status je dvoumen, saj se tisti, ki šarijo s tem terminom, radi vedejo, kakor da se nanaša termin tudi na referenta diskurza, ali pa s tem vsaj okolišijo: “naracija II. svetovne vojne” pri taki sprenevedavi uporabi pojmov obenem pomeni: a) opisano realno dogajanje, b) proces konstrukcije neke izbrane reprezentacije tega dogajanja, c) narejeni konstrukt sam, torej neko zgodovino dogajanja.

Dobro bi bilo, če bi najprej opazili, da angleščina jasno razloči *narration* kot **pripovedovanje**, torej proces, od rezultata, torej **pripovedi**, *narrative*. Literarna in filmska naratologija kot subdisciplini, ki se ukvarjata s problematiko pripovedovanja, sta dobro utrjeni in sta še veliko natančnejši. Nikoli pa ne mešata problematike pripovedovanja in pripovedi z ontološko ravnijo referencialnega dogajanja, na katero se pripovedovanje nanaša. To je šele “dosežek” nekaterih “postmodernih” meritev v humanistiki, ki teh dveh ravni ne razlikujejo, saj izhajajo iz vulgarno idealistične ontologije agnostičnega konstruktivizma. K temu nekateri tukajšnji domodorni kulturologi dodajo nerazlikovanje med pripovedovanjem in pripovedjo.

Predlagam torej, da se nekoliko zadržimo in da ne poskušamo iz vsega narediti zgodbe.

PREDVIDEVANJE

V poljubno izbranem primerku novejše slovenske humanistične produkcije bremo: “Kadar so moški in ženske obravnavani kot generični posamezniki z enako željo po fizični privlačnosti, se **predvideva** /poud. J. V./, da so enako podvrženi pritiskom kulturnih lepotnih idealov.” Zdaj pa poskusite v tej povedi poudarjeni glagol nadomestiti z drugim: “domneva”. V čem je razlika?

Če **domnevam**, da so moški in ženske enako podvrženi pritiskom v tej zadevi, tedaj to pomeni, da mislim, da je tako, da pa o tem nisem povsem prepričan ali da nimam dovolj dokazov, da bi lahko kratko malo trdil, da “so” enako podvrženi pritiskom. Vse v obravnavani povedi in širšem sobesedilu priča, da je pisec imel v mislih domnevo. Ali nista domnevanje in predvidevanje sinonima?

Nista! Neki zakon npr. "predvideva" kazen za prekršek, nikakor pa je ne "domneva". Zakon določa višino kazni v primeru nekega hipotetičnega dogodka: če bo kdo storil prekršek (in ga bodo zalotili in oglobili), bo kaznovan. Predvidevanje se nanaša na posledice hipotetičnega dogodka – njegova modalnost je pogojna: predvidevam, da bo lahko kljub jasnemu jutru popoldne v gorah vročinska nevihta, zato bom na izlet vzel s seboj anorak in dežnik.

Pazimo: v teh primerih lahko glagol "predvidevati" mirno nadomestim z "domnevati". Če hočem poudariti le to, da ne vem zavržno, kakšno bo vreme, ne pa tudi, da mislim vnaprej in hočem biti pripravljen na morebitne neprijetne dogodke. Če pa sledimo citiranemu piscu in drugim, ki predvidevajo, kjer bi smeli le domnevati, smo uporabili glagol, ki vnaša razmerje do hipotetičnih dogodkov, nekam, kjer se izrekamo le o dejanskem stanju in kjer to, da mislimo, da nekaj je tako, a tega ne vemo zanesljivo, karakterizira našo misel kot domnevo.

Zakaj pisci pogosto predvidevajo, kjer bi smeli le domnevati? Tega ne vem. Domnevam pa, da vsaj včasih storijo to zato, ker se neutemeljeno zatekajo k analogijam z eksperimentalnimi raziskavami. Nekdo, recimo, domneva, da večina Slovencev ne podpira pošiljanja slovenskih vojakov v Iran. Če te domneve ne preveri, ostane domneva. Če pa naredi anketni vprašalnik za statistično veljavni vzorec slovenske populacije na to temo, lahko zapiše svojo hipotezo kot predvidevanje: "Predvidevam, da bodo rezultati ankete pokazali, da večina slovenskih volivcev in volivk ne podpira pošiljanja slovenskih vojakov v Irak." Skratka, šele odnos do hipotetičnega dogodka v prihodnosti – rezultatov raziskave, ki bi potrdili domnevo – naredi iz domneve predvidevanje. Predvidevanje je domneva, ki vsebuje pričakovanje, da se bo potrdila in bo tako prenehala biti zgolj domneva.

Če svojih domnev glede stanja stvari ne nameravamo preveriti, potem ne moremo ničesar predvidevati. V zvezi s svojo domnevo zato nimam na voljo nobenega predvidevanja.

JOŽE VOGRINC¹

¹Dr. Jože Vogrinc je docent in koordinator programa medijski študiji na *Institutum Studiorum Humanitatis*, Fakulteti za podiplomski humanistični študij v Ljubljani. Zaposlen je na Oddelku za sociologijo na ljubljanski Filozofski fakulteti. E-naslov: joze.vogrinc@guest.arnes.si.